

Bożena Koredczuk

Uniwersytet Wrocławski
ORCID: 0000-0003-0388-9346

Magdalena Lamperska

Uniwersytet Wrocławski
Biblioteka Nauk o Informacji i Mediach

Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum w latach 1946–1953 w świetle wybranych dokumentów archiwalnych

Po II wojnie światowej przeniesienie części zbiorów Ossolineum ze Lwowa do Wrocławia pociągnęło za sobą potrzebę restytucji Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum (TPO) w 1946 roku, w nowych warunkach politycznych i administracyjno-prawnych. TPO w kolejnych okresach działalności miało różne lokalizacje: Lwów w latach 1926–1939, następnie Wrocław – od reaktywacji w 1946 roku oraz od ponownego podjęcia działalności w 1988 po czasowej likwidacji w 1953 roku. Każdy z wymienionych etapów istnienia TPO miał specyficzne uwarunkowania historyczne i polityczne, co rzutowało na dalsze losy Towarzystwa i jego działalność.

O ile Zakład Narodowy im. Ossolińskich, jego dyrektorzy, współpracownicy i działalność w poszczególnych okresach dziejowych doczekały się już bardzo bogatej literatury naukowej, tak licznej, że nie sposób jej tu przytoczyć¹, o tyle prac dotyczących TPO jest znacznie mniej, wspominają o nim najczęściej autorzy piszący o historii Ossolineum². Na bliższą uwagę

¹ Zob. m.in. bogata bibliografia na ten temat w artykule: M. Hoszowska, „Pamięć i „historia” instytucji. Ossolineum w międzypokoleniowej refleksji Polaków (do 1939 r.), „Galicja. Studia i Materiały. Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2017 nr 3, s. 225–249, [online] <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a1ad8d0b-c7e5-4751-8560-33c23dfdd788/c/11.HOSZOWSKA.pdf> [dostęp: 12.01.2021].

² Zob. m.in. J. Trzynadłowski, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817–1967. Zarys dziejów*, Wrocław 1967; J. Albin, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1946–1953*,

zasługuje syntetyczne opracowanie dziejów TPO pióra Dobrosławy Platt³. Z kolei jeden z dyrektorów ZN:O, Janusz Albin, poświęcił obszerny artykuł dziejom i działalności tego Towarzystwa w okresie lwowskim⁴. W niniejszym artykule będą odniesienia do tej pracy, gdyż omawiany w niej pierwszy przedwojenny etap działalności TPO w znacznym stopniu rzutował na jego funkcjonowanie we Wrocławiu w latach 1946–1953. Podstawę źródłową prezentowanego opracowania stanowią głównie dokumenty dotyczące TPO, zachowane i przechowywane obecnie w Archiwum ZN:O we Wrocławiu⁵. Pozwalają one przybliżyć obszary działalności tego Towarzystwa często pomijane w innych publikacjach poświęconych Ossolineum – może mniej spektakularne, ale równie istotne dla jego okresu powojennego.

Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum w okresie międzywojennym – zarys działalności

W Polsce w okresie międzywojennym zaczęły powstawać towarzystwa mające na celu wspomaganie działalności dużych bibliotek naukowych, jak np. powołane w 1924 roku Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Jagiellońskiej⁶, ukonstytuowane w tym samym roku Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie⁷ czy powstałe w 1929 roku Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu⁸. Towarzystwa te wspomagały jednak biblioteki uniwersyteckie, których status był inny

Wrocław–Warszawa–Kraków 1990, s. 73–86 (tu podrozdział: „Utworzenie Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum i jego działalność”).

³ D. Platt, *Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum we Wrocławiu*, „Rocznik Lwowski” 1997/1998, t. 5, s. 281–287.

⁴ J. Albin, *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum w latach 1926–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, R. XVIII, z. 1/2, s. 383–406.

⁵ Archiwum Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej AZN:O). Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum. Materiały, sygnatury LVIII 1, LVIII 2, LVIII 3, LVIII 4, LVIII 5, LVIII 6, LVIII 7, LVIII 8.

⁶ J. G., *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*, „Silva Rerum”, 1925, t. 1, s. 49–50.

⁷ H. Ilgiewicz, *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Stefana Batorego w Wilnie (1924–1939)*, „Folia Bibliologica” 2019, vol. LXI, s. 13–30, [online] http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_fb_2019_61_13-31/c/9728-7645.pdf [dostęp: 11.12.2020].

⁸ A. Jazdon, *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1929–1939*, „Biblioteka” 2016, nr 20, s. 97–121, [online] <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17491/1/ARTUR%20JAZDON.pdf> [dostęp: 11.12.2020].

niż fundacji, jaką było Ossolineum – stąd zadania stojące przed członkami wymienionych Towarzystw oraz TPO nie zawsze były ze sobą zbieżne, choć niewątpliwie podobne.

Dzieje Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum nierozzerwalnie splatają się z macierzystą instytucją, której miało służyć pomocą i wspomagać jej funkcjonowanie oraz dalszy pomyślny rozwój. W związku z tym w latach 1926–1939 TPO działało, co oczywiste, we Lwowie i było społeczną organizacją zrzeszającą ludzi zasłużonych dla polskiej kultury i nauki w celu wspierania, również finansowego, wszystkich jednostek wchodzących w skład Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁹. Jak już wspomniano, historię i dokonania TPO w tym okresie omówił Janusz Albin, stąd w niniejszym opracowaniu zostaną jedynie przypomniane najważniejsze fakty z tego czasu, istotne dla późniejszych, już wrocławskich, losów TPO.

W momencie odzyskania przez Polskę niepodległości w 1918 roku Zakład Narodowy im. Ossolińskich działał już przeszło 100 lat, bowiem ufundowany został przez Józefa Maksymiliana Ossolińskiego w 1817 roku, początkowo w Wiedniu, ale po 10 latach zbiory zostały przewiezione do Lwowa i 16 czerwca 1927 roku oficjalnie kuratorię literacką Zakładu Narodowego objął książę Henryk Lubomirski. W tym samym roku Zakład otrzymał zezwolenie na posiadanie drukarni i litografii. Na początku XX wieku Ossolineum jako fundacja miało już ugruntowaną pozycję na mapie nauki i kultury polskiej. W jego skład wchodziły: biblioteka, wydawnictwo z własną drukarnią i introligatornią¹⁰, Muzeum Książąt Lubomirskich, a od 1921 roku także Biblioteka Pawlikowskich, stanowiąca wydzieloną całość. Jednak oparcie funkcjonowania tej instytucji na dochodach z dóbr fundacyjnych okazało się niewystarczające i Zakład, zarówno w XIX wieku, jak i w pierwszych dziesięcioleciach XX wieku, borykał się z kłopotami finansowymi¹¹. Odczuwano brak funduszy na zakup książek i sprzętów bibliotecznych oraz na remonty budynku i pomieszczeń. Mimo okazałości siedziby powierzchnia magazynowa na tak duży zbiór okazała się zbyt mała, a wprowadzony dodatkowo uzyskany w 1927 roku po kilku latach starań egzemplarz obowiązkowy

⁹ M. Klimowicz, *Lwowskie i wrocławskie tradycje Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1993, z. 2, s. 144–145, [online] https://ossolineum.pl/wp-content/uploads/2019/12/11_Klimowicz-Mieczys%C5%82aw-Wroc%C5%82awskie-tradycje-Ossolineum_2_1993.pdf [dostęp: 13.12.2020].

¹⁰ W. Kocyba-Kamińska, *Oficyna Ossolińska w latach 1920–1939*, Wrocław 1973.

¹¹ M. Gałyga, *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie zaborów i w latach międzywojennych*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1992, z. 1, s. 29, 42, [online] https://ossolineum.pl/wp-content/uploads/2019/12/5_Ga%C5%82yga-Mieczys%C5%82aw-Status-Zak%C5%82adu_1_1992.pdf [dostęp: 30.08.2022].

na czasopisma – jak stwierdził J. Albin – przekraczał możliwości lokalowe i kadrowe biblioteki. Ta niekorzystna sytuacja ekonomiczna Zakładu spowodowała, że osoby z nim związane, tj. Władysław Podlacha, Adam Fiszer, Tadeusz Mańkowski i Kazimierz Tyszkowski, w połowie 1926 roku podjęły się zadania powołania do życia społecznej organizacji, która miałaby służyć wsparciem ZNIO, na początek w przygotowaniu jubileuszu stulecia Zakładu. W kolejnych latach miała popierać jego rozwój, pobudzać społeczne zainteresowanie Ossolineum, a zwłaszcza pomagać w pozyskiwaniu zbiorów będących cennymi pamiątkami narodowymi.

29 listopada 1926 roku oficjalnie powołano do życia Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum. Na pierwszego prezesa Towarzystwa został wybrany dawny ossolińczyk, prof. Bronisław Gubrynowicz, zastępcą został T. Mańkowski, a sekretarzem i skarbnikiem jednocześnie K. Tyszkowski. Podstawę działalności TPO stanowiły składki członkowskie i dochody własne, z czasem pozyskiwano również dotacje od różnych instytucji kultury i nauki. Po ukonstytuowaniu się zarządu i pozyskaniu członków, w większości wybitnych uczonych i pracowników kultury oraz byłych stypendystów Zakładu, ale także organizacji i instytucji, które zgłosiły akces do Towarzystwa (jak m.in. banki, szkoły, biblioteki publiczne i naukowe), energicznie przystąpiono do akcji pozyskiwania zbiorów, głównie drogą darów. Przysporzyło to Zakładowi wielu wartościowych rękopisów i druków, bowiem początkowo w centrum zainteresowania TPO znalazła się biblioteka. Nie szcędzono funduszy na zakupy książek cennych i rzadkich. Podjęto starania o szybkie włączenie zbiorów ossolińskich do obiegu naukowego, dbano o opracowanie inwentarzy i katalogów, wspierano prace intrologatorskie. Ze środków Towarzystwa sfinansowano drobne remonty pomieszczeń, urządzenie i wyposażenie gabinetu fotograficznego i reprograficznego oraz zakup i konserwację mebli.

W okresie międzywojennym TPO okazało się dla Zakładu hojnym mecenasem, ale też – jak podkreślił J. Albin – sprawowało funkcję kontroli społecznej nad Biblioteką. Działania te przerwała II wojna światowa, a po jej zakończeniu nastąpiła zmiana granic Rzeczypospolitej i utrata Kresów Wschodnich, w tym Lwowa. Po wojnie TPO podjęło prace w polskim już Wrocławiu, gdzie ostatecznie trafiło Ossolineum.

Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum we Wrocławiu w latach 1946–1953

24 czerwca 1946 roku władze sowieckie postanowiły przekazać do Polski część zbiorów lwowskiego Ossolineum, które w dwóch transportach – w lipcu 1946 roku i marcu 1947 roku – trafiły ze Lwowa do Wrocławia jako „dar narodu ukraińskiego dla narodu polskiego”¹². W pierwszych powojennych latach ZNIO nie posiadał własnych podstaw prawno-organizacyjnych, a „założenia fundacyjne przestały mieć rację bytu, nie było kierownictwa instytucji w pełnym tego słowa znaczeniu ani statutu”¹³. Przybyli do Wrocławia uczeni lwowscy związani ze ZNIO przystąpili do działań mających na celu odtworzenie fundacji J.M. Ossolińskiego, jednak zdawali sobie sprawę, że powojenne zmiany ustrojowe w znaczący sposób wpłyną na wypracowanie nowego modelu jej funkcjonowania. Dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej Antoni Knot, który został też pierwszym dyrektorem ZNIO we Wrocławiu (1947–1949), wspólnie z rektorem Uniwersytetu i połączonej z nim Politechniki Wrocławskiej Stanisławem Kulczyńskim¹⁴, prezesem „Czytelnika” Jerzym Borejszą oraz gronem osób związanych z Ossolineum postanowili ponownie powołać do życia istniejące przed wojną Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum, co nastąpiło w dniu 10 listopada 1946 roku.

Do czasu ostatecznego wyjaśnienia sytuacji własnościowej ZNIO we Wrocławiu zarząd nad nim – jak podkreślił Adolf Juzwenko w jednym z artykułów poświęconych Zakładowi¹⁵ – postanowiono powierzyć reaktywowanemu Towarzystwu Przyjaciół Ossolineum. Upoważnione ono zostało przez władze Polski Ludowej do „zabezpieczenia mienia Ossolineum i tymczasowego zarządzania nim do czasu uregulowania statusu prawnego”¹⁶. Zarząd TPO opowiadał się za nadaniem Zakładowi charakteru specjalistycznej placówki naukowej i wydawniczej o rozległych obowiązkach

¹² Dokładne dane na temat sprawy przekazania zbiorów Ossolineum stronie polskiej i udziału TPO w tym przedsięwzięciu zob. M. Matwijów, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, s. 147–149, [online] <http://history.org.ua/LiberUA/83-7095-019-1/83-7095-019-1.pdf> [dostęp: 15.01.2021].

¹³ J. Trzynadłowski, *op. cit.*, s. 132.

¹⁴ M. Mularczyk, E. Kuźniewski, *Nauka jest treścią mojego życia... Prof. Stanisław Kulczyński – życie i dzieło*, Wrocław 2018, s. 166 [właściwie cały podrozdział: „Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum”, s. 164–166].

¹⁵ A. Juzwenko, *Ossolineum – próby powrotu do korzeni*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1993, z. 2, s. 155–156.

¹⁶ J. Albin, *W służbie Ossolineum – Franciszek Pajęczkowski*, [w:] *Portrety bibliotekarzy polskich*, red. I. Morsztynkiewiczowa, Wrocław 1980, s. 274–275.

na polu naukowo-badawczym oraz w zakresie upowszechniania wiedzy i kultury¹⁷. Z zachowanych dokumentów wynika, że otrzymało ono szerokie pełnomocnictwa do zarządzania całym ossolińskim mieniem¹⁸. Towarzystwo, a ściślej jego kierownictwo, miało sprawować zwierzchnią władzę nad Zakładem, reprezentować go na zewnątrz, zatwierdzać plany i sprawozdania, regulować sprawy pracownicze, nadzorować czynności rewindykacyjne i wydawnicze. Jednak funkcjonowanie Towarzystwa w znacznym stopniu zależało od sytuacji społeczno-politycznej w kraju i decyzji władz państwowych. Dlatego w pierwszym dziesięcioleciu po II wojnie światowej w działalności Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum we Wrocławiu można wyodrębnić dwa okresy:

I. Od 10 listopada 1946 roku do 6 kwietnia 1949 roku, kiedy to pręźnie działał jeden z założycieli i pierwszy sekretarz generalny TPO A. Knot; jest to zarazem okres jego częściowej kadencji jako Naczelnego Dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich¹⁹. W 1949 roku ostatecznie okazało się, że restytucja fundacji jest niemożliwa.

II. Od 7 kwietnia 1949 roku do 1 czerwca 1953 roku, czyli czas kadencji i działalności drugiego Zarządu i Naczelnego Dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Eugeniusza Szlapaka, który z dniem 15 maja 1949 roku objął stanowisko dyrektora Biblioteki i Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich²⁰. W tym okresie na rzecz Zakładu działał też J. Borejsza, który zaangażował się w sprawy Ossolineum m.in. jako wiceprezes TPO i jego delegat w Warszawie od 1946 roku oraz Komisarz Rządu ds. Ossolineum (1950–1951). 1 lipca 1953 roku nastąpił podział Zakładu Narodowego im. Ossolińskich na dwie odrębne instytucje: Bibliotekę i Wydawnictwo, które włączono w strukturę Polskiej Akademii Nauk. Nastąpiła wówczas likwidacja TPO.

Z dzisiejszej perspektywy można stwierdzić, że TPO było potrzebne jako organ nadzorujący Zakład Narodowy im. Ossolińskich, ale przejściowo, bowiem władza ludowa zwlekała z podjęciem decyzji o restytucji fundacji, którą uważano za niezgodną z socjalistycznym ustrojem państwa²¹. Ossolineum pozostawało pod zarządkiem TPO do 1953 roku, a z zachowanych

¹⁷ *Ibidem*, s. 275.

¹⁸ AZN:O, sygn. LVIII 1, k. 18: Pełnomocnictwo TPO z dnia 6.x.1947 r.

¹⁹ AZN:O, sygn. LVIII 4, k. 73: Protokół z wrywkowej kontroli Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum przeprowadzonej przez starszego inspektora Prezydium Rady Ministrów Artura Augustyna w dniach od 25.08. do 31.08.1949 r.

²⁰ *Dyrektorzy ZN:O*, [online] <https://ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/historia-znio/dyrektorzy-znio/> [dostęp: 19.02.2021].

²¹ A. Juzwenko, *op. cit.*, s. 158.

dokumentów jednoznacznie wynika, że Towarzystwo dążyło do utrzymania macierzystej instytucji w całości, bez podziałów, czego ostatecznie nie udało się zrealizować.

Okres I – 10 listopada 1946 – 6 kwietnia 1949 roku

Zebranie organizacyjne w sprawie powołania TPO odbyło się 10 listopada 1946 roku w czytelni głównej Biblioteki Uniwersyteckiej przy ul. Karola Szajnochy 7/9 we Wrocławiu²². O wielkim znaczeniu tego wydarzenia świadczy ranga osób w nim uczestniczących. Zgromadzili się w Bibliotece przedstawiciele władz państwowych, z premierem rządu RP Edwardem Osóbką-Morawskim na czele, oraz 250 osób reprezentujących naukę i kulturę polską, w tym szczególnie wrocławską²³, które przybyły do tego miasta głównie ze Lwowa, m.in.: pierwszy rektor Uniwersytetu i Politechniki we Wrocławiu prof. S. Kulczyński (1895–1975), pełniący jednocześnie funkcję kierownika pionierskiej Grupy Kulturalno-Naukowej; Tadeusz Bigo (1894–1975), prodziekan w latach akademickich 1946/1947 i 1948/1949 oraz dziekan (1947/1948 i 1951–1954 Uniwersytetu Wrocławskiego²⁴; dr A. Knot (1904–1982), dyrektor naczelny ZNiO oraz dyrektor Biblioteki Uniwersyteckiej, a wcześniej pełnomocnik rządu do przyjęcia i umieszczenia zbiorów ze Lwowa we Wrocławiu; Józef Rybicki, architekt, organizator Wydziału Budowlanego Zarządu Miejskiego, twórca i kierownik Wrocławskiej Dyrekcji Odbudowy²⁵; lwowianin Emil Żychiewicz, wicedyrektor spółki Książnica-Atlas, oddział wrocławski (do roku 1950, czyli do nacjonalizacji wydawnictwa, w 1951 roku Książnica-Atlas została przejęta przez Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych). Władze państwowe i wojewódzkie reprezentowali: J. Borejsza (1905–1952), były dyrektor

²² AZNiO, sygn. LVIII 2, k. 14–15; Protokół z I posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum, odbytego we Wrocławiu dnia [10].11.1946 r.; zob. też *Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum – 71 lat we Wrocławiu*, [online] <https://ossolineum.pl/index.php/towarzystwo-przyjaciol-ossolineum-71-lat-we-wroclawiu/> [dostęp: 25.04.2022].

²³ B. Kocowski, *Kronika kulturalno-naukowa m. Wrocławia*, „Sobótka. Organ Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii” 1946, t. 1, s. 142–143.

²⁴ J. Boć, *Tadeusz Bigo (1894–1975)*, [w:] *Pamięci zmarłych profesorów i docentów Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–2020*, red. L. Lehmann, M. Maciejewski, Wrocław 2020, s. 45–48.

²⁵ Zob. *Szalpty z dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–1947*, red. T. Suleja, Wrocław 2005, s. 16 (przypis 44.).

lwowskiego Ossolineum (listopad 1939 – luty 1940)²⁶, prezes Wydawnictwa „Czytelnik”, po wojnie nadal zaangażowany w sprawy Zakładu²⁷, oraz wojewoda wrocławski mgr Stanisław Piaskowski i wicewojewoda wrocławski Aleksander Barchacz, a także prezydent miasta Wrocławia inż. Aleksander Wachniewski²⁸. Podczas omawianego zebrania organizacyjnego w Gabinetcie Śląskim Biblioteki Uniwersyteckiej ukonstytuował się Zarząd Towarzystwa. Prezesem TPO został S. Kulczyński, I wiceprezesem J. Borejsza, a II wiceprezesem T. Bigo, sekretarzem generalnym A. Knot, jego zastępcą Stefan Ingot, skarbnikiem E. Żychiewicz, jego zastępcą J. Rybicki.

O randze Towarzystwa świadczy fakt, że powołano również krajowych pełnomocnych delegatów TPO: w Warszawie – J. Borejszę, w Poznaniu – Aleksandra Birkenmajera, w Krakowie – Stanisława Łempickiego i jego zastępcę Henryka Barycza, a w Lublinie – Juliusza Kleintera²⁹. Bardzo dużo osób reprezentujących instytucje państwowe wspomogło działalność Ossolineum, stąd na wspomnianym zebraniu przygotowano podziękowania dla wojewody A. Barchacza za udzielenie pomocy finansowej w wysokości pół miliona złotych na pokrycie kosztów transportu ossolińskich zbiorów bibliotecznych i muzealnych, a generałowi broni Stanisławowi Popławskiemu za udzielenie eskorty wojskowej podczas przewozu zbiorów z Chojnowa. Słowa podziękowania skierowano również do rektora S. Kulczyńskiego za ofiarowanie Ossolineum gmachu byłego gimnazjum św. Macieja przy ul. Szewskiej 37. Zarząd TPO otrzymał pełnomocnictwa – jak wynika z protokołu –

do przedstawienia odpowiednich wniosków w sprawie odznaczenia zasłużonych pracowników Ossolineum za pracę w ciężkich warunkach w czasie wojny i okupacji niemieckiej przy ratowaniu skarbów polskiej kultury i polskiego ducha³⁰.

²⁶ M. Pękalska, *Historia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich biografiami jego twórców pisana*, [w:] *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, red. G. Czapnik, Z. Gruszka, J. Ladorucki, Łódź 2014, s. 369, [online] http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/30800/359-380_Historia%20Zakladu%20Narodowego.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 5.01.2021].

²⁷ J. Borejsza pełnił też ważne funkcje polityczne, m.in. zastępcy kierownika Wydziału Propagandy Komitetu Centralnego PZPR i zastępcy członka KC. W latach 1950–1951 był Komisarzem Rządu ds. Ossolineum.

²⁸ AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 1: Zaproszenie na zebranie organizacyjne w dniu 10 listopada 1946.

²⁹ AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 14–15: Protokół z I posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum, odbytego we Wrocławiu dnia [10].11.1946 r.

³⁰ AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 14–15: Protokół z I posiedzenia Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum, odbytego we Wrocławiu dnia [10].11.1946 r.

W wykazie pracowników Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich z dnia 15 grudnia 1946 roku odnotowano 1 kustosza, 8 pracowników naukowych, 5 pracowników administracyjnych, 3 woźnych, 3 wartowników i 8 stypendystów³¹. W kolejnych 3 latach liczba pracowników Biblioteki Zakładu systematycznie rosła³².

Podczas pierwszego posiedzenia prezydium Towarzystwa w dniu 15 grudnia 1946 roku podjęto starania o rozszerzenie grona specjalnych pełnomocników działających w głównych ośrodkach kraju, do których należało, obok wspierania ZN_{IO} w realizacji podjętych zadań, zbieranie funduszy na jego potrzeby oraz powiększenie zbiorów bibliotecznych i muzealnych drogą darów i depozytów. Odnotowano w protokole:

po zapoznaniu się z wypowiedziami wcześniej wybranych zamiejscowych członków Zarządu Prezydium [z Warszawy, Poznania, Krakowa i Lublina – B.K.] postanowiło poszerzyć grono pełnomocników i wysunęło nowych kandydatów na delegatów Towarzystwa, których następnie powinien zatwierdzić pełny Zarząd. Zgłoszono następujące osoby: w Katowicach – dyr. dr. Romana Lutmana, w Łodzi – dyr. dr. Adama Łysakowskiego i prof. dr. Jana Muszkowskiego; w Toruniu – prof. dr. Kazimierza Hartleba; w Gdańsku – dr. Dragana, dr. Annę Jędrzejowską i prof. dr. Maksymiliana Tytusa Hubera; w Szczecinie kandydatura pozostawała do rozstrzygnięcia przez Zarząd. Wobec rezygnacji z funkcji delegata w Lublinie przez prof. Kleinerę, Prezydium planowało zwrócić się do niego z prośbą o wysunięcie nowego kandydata spośród tamtejszych profesorów³³.

Początkowo zakładano, że TPO ma pełnić funkcje nadzorcze nad Ossolineum podobne do tych, jakie we Lwowie pełnili dziedziczni kuratorzy literaccy³⁴, co, jak wspomniano wcześniej, wynikało z braku uregulowań finansowo-prawnych ZN_{IO} we Wrocławiu, w tym dotyczących przeciągającej

³¹ AZN_{IO}, sygn. LVIII 2, k. 18: Wykaz pracowników Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu z dnia 15.12.1946 r.

³² Biblioteka ZN_{IO} w 1949 roku zatrudniała 58 osób, w tym 20 pracowników naukowych, 9 bibliotekarzy administracyjnych, 11 stypendystów, 3 pracowników administracji i sekretariatu oraz 15 pracowników technicznych, zob. F. Pajączkowski, *Kronika. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w 1949 r.*, „Sobótka. Organ Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii” 1949, t. 4, s. 290.

³³ AZN_{IO}, sygn. LVIII 2, k. 25–26.

³⁴ Zob. np. A. Fischer, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich: zarys dziejów*, Lwów 1927, s. 13–25 [tu szczególnie: „Kuratorowie, dyrektorowie i urzędnicy ZN_{IO}”], [online] <http://www.lwow.com.pl/ossolineum/ossolineum3.html> [dostęp: 12.02.2021].

się sprawy restytucji Fundacji³⁵ (wobec utraty majątków ziemskich na Ukrainie) i dalszych niepewnych losów części zbiorów Zakładu pozostałych we Lwowie.

20 marca 1947 roku prezes Rady Ministrów Józef Cyrankiewicz wystosował do J. Borejszy, jako pierwszego wiceprezesa i delegata TPO na Warszawę, pismo o następującej treści:

Wskutek pisma z 17 lutego 1947 r. zawiadamiam, że Prezydium Rady Ministrów przystąpiło do opracowania rozporządzenia RM w sprawie uznania TPO za stowarzyszenie wyższej użyteczności i nadania mu odpowiedniego statutu dla umożliwienia temu Towarzystwu zarządu całego mienia ruchomego i nieruchomości Zakładu Narodowego im. Ossolińskich³⁶.

Zgodnie z zapowiedzią na mocy Rozporządzenia Rady Ministrów nr 158 z dnia 16 kwietnia 1948 roku (Dz.U. 1948.23.158) uznano Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum za stowarzyszenie wyższej użyteczności³⁷ i nadano

³⁵ Po II wojnie światowej fundacje uznano za formy anachroniczne, co dotyczyło zarówno ZN_{IO}, jak i drugiej instytucji – Fundacji Zakłady Kórnickie. W Polsce początki tego typu fundacji sięgają okresu zaborów. Pozwalały one wówczas zabezpieczyć cenne zbiory przed rozproszeniem i udostępniać je badaczom. W Polsce Ludowej pojawił się problem podstaw prawno-finansowych działania instytucji, nad którymi pieczę sprawowały fundacje. Potrzeby ZN_{IO} zostały uwzględnione od 1947 roku w budżecie Prezydium Rady Ministrów. Dla porównania sytuacja Fundacji Zakłady Kórnickie, której majątki rolne zostały objęte parcelacją, lasy zaś – podstawowe źródło dochodów – przeszły na własność państwa, spowodowała, iż Biblioteka Kórnicka musiała być stopniowo finansowana z budżetu państwowego, zob. B i M. Kosmanowie, *Tytus Działyński i jego dzieło. 150 lat dziejów Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1978, s. 236–237.

³⁶ AZN_{IO}, sygn. LVIII 1, k. 15: Pismo J. Cyrankiewicza z 27.04.48 r. w sprawie uznania TPO za stowarzyszenie wyższej użyteczności.

³⁷ Uzyskanie przez TPO statusu stowarzyszenia wyższej użyteczności było bardzo ważne. Zgodnie z obowiązującym w 1946 roku Rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. Prawo o stowarzyszeniach (Dz.U. RP nr 94 poz. 808) w artykule 46 zapisano, iż „stowarzyszenia, których rozwój jest szczególnie użyteczny dla interesu państwowego lub społecznego Rzeczypospolitej, mogą być uznane za stowarzyszenia wyższej użyteczności”. Z kolei artykuł 48 podaje, że „stowarzyszenie wyższej użyteczności posiada osobowość prawną, może przyjmować zapisy i darowizny oraz nabywać majątek ruchomy i nieruchomy bez ograniczeń i zezwoleń przewidzianych w przepisach specjalnych [...]”. Artykuł 49 stanowi, iż „Minister Spraw Wewnętrznych i Minister Skarbu są władni do udzielania stowarzyszeniom wyższej użyteczności szczególnej ulgi i zwolnień w podatkach i opłatach państwowych i komunalnych”. Artykuł 52 mówi, iż „nadzór nad stowarzyszeniami wyższej użyteczności sprawuje Minister Spraw Wewnętrznych w porozumieniu z zainteresowanymi ministrami”;

mu statut ogłoszony w Monitorze Polskim z dnia 28 kwietnia 1948 roku poz. 234³⁸ (zob. Aneks). Wykonanie tego rozporządzenia polecono aż trzem Ministrom: Administracji Publicznej i Ziem Odzyskanych w porozumieniu z Ministrem Oświaty oraz Kultury i Sztuki, co podkreślało jego rangę i znaczenie dla kultury i oświaty polskiej w nowej sytuacji zmiany granic Rzeczypospolitej Polskiej³⁹. TPO zostało wpisane do rejestru Stowarzyszeń Urzędu Województwa Wrocławskiego (z dnia 10 grudnia 1946 roku nr 14), gdyż jego siedzibą było miasto Wrocław, a terenem działalności obszar Państwa Polskiego.

Zgodnie ze statutem władzami TPO było walne zgromadzenie, zarząd, komisja rewizyjna i sąd Towarzystwa. Statut w rozdziale 3, w paragrafach 20, 21 i 28, stanowił, że Zarząd TPO miał się składać z 14 członków wybranych przez walne zgromadzenie na okres 3 lat. W posiedzeniach zarządu uczestniczyć miał dyrektor ZNiO z głosem doradczym. Zarząd ze swojego grona wybierał prezesa, 2 wiceprezesów, skarbnika, sekretarza generalnego oraz zastępców sekretarza generalnego i skarbnika. Zakład Narodowy im. Ossolińskich stanowił instytucję naukową o charakterze społecznym i teoretycznie na mocy statutu podlegał opiece TPO, natomiast praktycznie prowadził samodzielną działalność, korzystając z opieki, pomocy i zaleceń Prezydium Rządu RP⁴⁰.

TPO od początku podejmowało działania w sprawie dalszej rewindykacji zbiorów Ossolineum ze Lwowa, a także odzyskania zbiorów ossolińskich wywiezionych początkowo do Adelina (obecnie Zagrodno) na Dolnym Śląsku, które to zbiory znalazły się w znacznej części w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Ponadto – jak wynika ze sprawozdania – Prezydium TPO udzieliło poparcia dla Dyrekcji Zakładu w sprawie uzyskania dla Ossolineum cennych zbiorów pomagnackich: księgozbioru byłej ordynacji

zob. [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320940808/O/D19320808.pdf> [dostęp: 14.01.2021].

³⁸ M.P. 1948 nr 47, poz. 234, Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 kwietnia 1948 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum”, [online] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19480470234> [dostęp: 12.01.2021].

³⁹ Zob. Dz.U. 1948 nr 23, poz. 158, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 kwietnia 1948 r. o uznaniu stowarzyszenia „Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum” za stowarzyszenie wyższej użyteczności, [online] <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/uznanie-stowarzyszenia-towarzystwo-przyjaciol-ossolineum-za-16779944> [dostęp: 19.02.2021].

⁴⁰ AZNiO, sygn. LVIII 1, k. 62: Informacja o roli i działalności Zakładu Narodowego im. Ossolińskich z dnia 8.07.1948 r.

Lubomirskich w Przeworsku i Biblioteki Suskiej. Na wniosek skierowany do dyrektora Naczelnej Dyrekcji Bibliotek przy Ministerstwie Oświaty Józefa Grycza z prośbą o przyznanie Zakładowi zbiorów Lubomirskich z Przeworska uzyskano ostatecznie zgodę na włączenie Biblioteki Przeworskiej do Ossolineum (ok. 80 skrzyń)⁴¹. Prezydium TPO zatwierdziło też wniosek Naczelnej Dyrekcji Zakładu o kupno najbogatszego i jedyne w Polsce pełnego zbioru exlibrisów wraz z odpowiednią biblioteką podręczną po Zigmuncie Klemensiewicz⁴².

Powojenne zbiory wrocławskiego Ossolineum można było podzielić na 4 grupy: 1) zbiory zwrócone przez URSS, 2) tzw. zbiory adelińskie przewiezionne do Warszawy, 3) zbiory rękopisów i pamiątek przewiezionych z narażeniem życia do Warszawy z wystawy Słowackiego z 1939 roku w Krzemieńcu i przechowywane w Bibliotece Narodowej⁴³. Dyrektor J. Grycz poradził zwrócić się do Biblioteki Narodowej i Muzeum w Warszawie z postulatem o zwrot zbiorów i włączenie ich do Ossolineum, który został pozytywnie rozpatrzony. Ostatnią, czwartą grupę stanowiły nie do końca sprecyzowane i określone jako „nadal kompletowane zbiory” wymienione w protokole z III posiedzenia Zarządu TPO⁴⁴. Na wniosek prof. S. Inglota zwrócono się do społeczeństwa z apelem o składanie rękopisów i zabytków kulturalnych w Ossolineum z myślą o przyszłości i związaniu tej zasłużonej dla kultury polskiej instytucji z historią Ziemi Odzyskanych. Na posiedzeniach Towarzystwa poddano pod dyskusję sprawę całościowego skompletowania zbiorów. Przyjęto ostatecznie wniosek prezesa J. Borejszy, aby Ossolineum zbierało nie tylko polonica, ale również biblioteki poniemieckie, które mogły stać się później przedmiotem np. wymiany⁴⁵.

TPO podjęło także próbę pozyskania Biblioteki Cieplickiej, której zbiory, przeważnie o profilu naukowym, liczące ok. 80–90 tys. tomów, w tym ok. 10 tys. tomów silesiaców, były zbliżone charakterem i rodzajem do ossolińskich. Po wojnie biblioteka ta początkowo znalazła się pod zarządem

⁴¹ AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 55–56: Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej TPO we Wrocławiu za rok 1947 r.

⁴² AZN:O, sygn. LVIII 4, k. 5: Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum za czas od 10.11.1046 r. do 5.04.1949 r.

⁴³ We wrześniu 1944 roku zbiory te zostały wywiezione do Niemiec i wraz z innymi zwrócone w 1946 roku do Warszawy, zob. M. Matwijów, *op. cit.*, s. 306–307.

⁴⁴ AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 42: Protokół z III posiedzenia Zarządu TPO, które odbyło się we Wrocławiu dnia 30.08.1947 r.

⁴⁵ AZN:O sygn. LVIII 2, k. 60: Protokół z V posiedzenia Zarządu TPO, które odbyło się dnia 22.02.1948 r.

Instytutu Śląskiego⁴⁶. Władze TPO wystosowały memoriał do Ministerstwa Oświaty z prośbą o przekazanie tej biblioteki pod zarząd Ossolineum, które planowało przeprowadzić jej reorganizację oraz przekazać swoje dublety poloniców i tym samym zorganizować filię Zakładu w Cieplicach⁴⁷. Niestety, pomimo memoriału, który władze TPO wysłały do Rządu, a także licznych interwencji u Naczelnej Dyrekcji Bibliotek, Ossolineum nie otrzymało zbiorów cieplickich⁴⁸.

Dążono także, by Biblioteka Ossolineum uzyskała egzemplarz obowiązkowy, niestety starania te zakończyły się niepowodzeniem, choć były ponawiane w kolejnych latach. Dlatego kierownictwo Biblioteki wspólnie z TPO zwracało się do poszczególnych wydawnictw i redaktorów czasopism o ofiarowanie darów dla Biblioteki. Wyniki tych działań okazały się pomyślne, a Biblioteka do 1947 roku otrzymała z darów 1193 książki oraz 397 czasopism⁴⁹.

Problem przechowywania i udostępniania w odpowiednich warunkach zbiorów ossolińskich we Wrocławiu spowodował, że TPO angażowało się w inicjatywy związane z remontem budynków i innych nieruchomości przyznanych ZNiO. Ze względów ideologicznych specjalnie łączono ich otwarcie z ważnymi wydarzeniami naukowymi i kulturalnymi, jakie miały miejsce w stolicy Dolnego Śląska. Jak już wspomniano, zbiory ossolińskie zostały umieszczone we Wrocławiu w siedemnastowiecznym budynku poklasztorным Zakonu Szpitalnego Kawalerów Krzyżowych z Czerwoną Gwiazdą, gdzie od początku XIX wieku działało męskie gimnazjum katolickie pw. św. Macieja. Gmach ten ze względu na zniszczenia wojenne wymagał gruntownego remontu, który był prowadzony przez Uniwersytet. Dlatego też w porozumieniu z Dyrekcją Odbudowy i Uniwersyteckim Referatem Odbudowy powierzono skarbnikowi TPO sprawę zwrotu Uniwersytetowi sumy wyłożonej na jego remont. Prezydium zatwierdziło zwrot środków przez oszacowanie wartości dokonanych robót zabezpieczających⁵⁰, którego

⁴⁶ Zob. R. Nowicki, *Zabezpieczanie księgozbiorów po II wojnie światowej w Polsce*, „Napis” 2005, seria XI, s. 285–286, [online] https://rcin.org.pl/ibl/Content/56550/WA248_68660_P-I-2795_nowicki-zabezpiecz.pdf [dostęp: 20.01.2021].

⁴⁷ AZNiO, sygn. LVIII 4, k. 21: Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum za czas od. 10.11.1946 r. do 5.04.1949 r.

⁴⁸ AZNiO, sygn. LVIII 2, k. 70–72: Protokół z posiedzenia Prezydium TPO, które odbyło się w dniu 17.07.1948 r.

⁴⁹ AZNiO, sygn. LVIII 2, k. 49–50: Sprawozdanie z czynności Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu [1947 r.].

⁵⁰ AZNiO, sygn. LVIII 2, k.22: Protokół z I posiedzenia Prezydium TPO odbytego w dniu 15.12.1946 r.

podjęli się członek TPO inż. J. Rybicki oraz inż. M. Wróbel, w efekcie czego na zebraniu Zarządu wystąpiono z projektem zwrotu Uniwersytetowi sumy 500 tys. zł⁵¹.

Już w 1947 roku udało się uruchomić czytelną, co stało się wydarzeniem propagandowym, podczas którego silnie podkreślano rolę Ossolineum w służbie książki polskiej i jego znaczenie dla wrocławskiego środowiska akademickiego, pozbawionego zbiorów narodowych w ponemieckim Wrocławiu. Dyrektor A. Knot, zgodnie z oczekiwaniami władz rządowych i wojewódzkich, wyszedł z inicjatywą, aby oficjalne publiczne udostępnienie tymczasowej czytelnicy Ossolineum stanowiło formę udziału w wystawie zorganizowanej we Wrocławiu z okazji „Dwulecia Ziemi Odzyskanych”. Przygotowano wówczas dwie wystawy: „Dzieje języka polskiego na Śląsku” pod kierunkiem prof. Stanisława Rosponda oraz „Biblioteka i Wydawnictwo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”. Podobnie uroczyste otwarcie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich celowo zaplanowano w przeddzień ogólnopolskiego Zjazdu Historyków, który odbył się w dniach 19–20 września 1947 roku we Wrocławiu⁵². Nie tylko naukowy, ale przede wszystkim propagandowy wydźwięk miało przygotowanie kolejnej wystawy „Literatura polska w autografach Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” z katalogiem opracowanym przez prof. Tadeusza Mikulskiego, która została zainaugurowana 1 października 1947 roku⁵³. Na tej wystawie zaprezentowano ok. 150 autografów aż 60 pisarzy. Koszty związane z organizacją wystawy, czyli wydrukowanie katalogów i sporządzenie fotokopii, pokryto dzięki staraniom mgr. Brzostowskiego, naczelnika Wydziału Nauki przy Ministerstwie Ziemi Odzyskanych, który na ten cel pozyskał dla ZNIO 350 tys. zł.

W związku ze Światowym Kongresem Intelktualistów w Obronie Pokoju odbywającym się we Wrocławiu w dniach 25–28 sierpnia 1948 roku Zarząd TPO, wspierając działania Dyrekcji Zakładu dążącej do godnego zaprezentowania się przed przedstawicielami ówczesnego świata intelektualnego, pozyskał kredyt na odbudowanie gmachu Zakładu. Wyremontowano i odnowiono sale wystawowe, czytelnice, okazałą salę starodruków, całe prawe

⁵¹ AZNIO, sygn. LVIII 2, k. 25–26: Protokół z II posiedzenia Prezydium TPO z udziałem Delegatów Towarzystwa, które odbyło się 13.03.1947 r. we Wrocławiu w Bibliotece Uniwersyteckiej (Gabinet Śląski) przy ul. K. Szajnochy 7–9 w godz. 11–12.

⁵² AZNIO, sygn. LVIII 2, k. 66–68: Protokół z posiedzenia Prezydium TPO z dnia 27.04.1948 r., które odbyło się w domu przy ul. J. Kochanowskiego 7/9.

⁵³ AZNIO, sygn. LVIII 2, k. 36: Protokół z III posiedzenia Prezydium TPO, które odbyło się 29.06.1947 r., w godz. 11.00–15.30.

skrzydło budynku, kopułę, ukończono fasadę zewnętrzną i wewnętrzną⁵⁴. W sprawozdaniu zapisano, iż:

Dzięki interwencji I Wiceprezesa TPO, a równocześnie Sekretarza Generalnego Międzynarodowego Komitetu Obrony Pokoju, mjr. Jerzego Borejszy, zostało na czas usunięte rumowisko przed gmachem, stworzono odpowiedni skwer i odsłonięto fasadę budynku. Prezydium TPO uzyskało też odpowiednie fundusze na otwarcie wystawy najcenniejszych zbiorów Zakładu oraz wystawy ilustrującej dzieje języka polskiego na Śląsku. Projekty wystaw, opracowane przez Dyрекcję, zostały zatwierdzone przez Zarząd TPO⁵⁵.

Do głównych zadań Prezydium TPO należało pełnienie nadzoru nad finansami Ossolineum, który powierzono skarbnikowi dyr. T. Żychiewiczowi⁵⁶. Już na I posiedzeniu Prezydium TPO w dniu 15 grudnia 1946 roku referował on sprawy finansowo-gospodarcze, omówił preliminarz budżetowy na 1947 rok. Przedłożył także preliminarz wydatków nadzwyczajnych i wówczas podjęto decyzję, aby go podnieść o 14 mln zł, przy czym na remont i prace instalacyjne zaplanowano przeznaczyć po 4 mln zł, na prace konserwatorskie, introligatornię i dom dla pracowników po 2 mln zł⁵⁷. Na posiedzeniu tym podjęto uchwałę o utworzeniu miesięcznego funduszu zapomogowego dla pracowników Ossolineum oraz o przyznaniu dodatku dla osób korzystających ze stołówki w wysokości 600 zł miesięcznie, od dnia rozpoczęcia pracy. Z funduszy TPO przekazano 5 tys. zł tytułem zasiłku dla poratowania będącej w trudnych warunkach materialnych Anny Szaneckiej, córki Wacława Olszewicza, zasłużonego pracownika Ossolineum we Lwowie⁵⁸. Uchwalono ponadto wysokość miesięcznej składki członkowskiej na 50 zł.

TPO formalnie miało sprawować nadzór nad polityką kadrową, bowiem Prezydium TPO początkowo zatwierdzało skład personalny kierownictwa Biblioteki Ossolineum, w tym powoływało dyrektorów. Jednak w zasadzie ZN_{IO} podlegał Prezydium Rady Ministrów, które łożyło na jego utrzymanie i wyposażenie, a TPO pełniło bardziej rolę kuratora, co spowodowało, że w kolejnych latach miało coraz mniejszy wpływ na sprawy personalne.

⁵⁴ AZN_{IO}, sygn. LVIII 4, k. 22: Sprawozdanie z działalności Zarządu Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum za czas od 10.11.1946 r. do 5.04.1949 r. ⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ AZN_{IO}, sygn. LVIII 2, k. 21: Protokół z I posiedzenia Prezydium TPO obytego w dniu 15.12.1946.

⁵⁷ AZN_{IO}, sygn. LVIII 2, k. 27–29: Protokół z II posiedzenia Zarządu TPO, które odbyło się 22.03.1947 r. w Bibliotece Uniwersyteckiej (Gabinet Śląski) w godz. 11.00–15.00

⁵⁸ AZN_{IO}, sygn. LVIII 2, k. 32–38: Protokół z III posiedzenia Prezydium TPO, które odbyło się 29.06.1947 r. w godz. 11.00–15.30.

Warto dodać, że z zachowanej dokumentacji wynika, iż TPO zajmowało się także sprawami lokalowymi, m.in. było zaangażowane w prace remontowe domu mieszkalnego na Oporowie przy ul. Wrocławskiej 47 przekazanego przez władze Uniwersytetu i Politechniki na mieszkania dla pracowników Ossolineum oraz domu przy ul. Kochanowskiego 7/9, w którym później odbywały się spotkania Zarządu TPO⁵⁹. Towarzystwo przeznaczyło również środki na remonty innych mieszkań dla pracowników Ossolineum⁶⁰. Ponadto Zarząd TPO zajmował się bardzo różnymi sprawami, czasem znacznie odbiegającymi od jego głównych zadań, m.in. w jednym ze sprawozdań odnotowano, że w wyniku swoich starań Zarząd TPO uzyskał w departamencie samochodowym Ministerstwa Komunikacji przydział samochodu dla potrzeb Zakładu⁶¹.

W gestii zarządczej TPO, obok Biblioteki, pozostawały też Księgarnia i Wydawnictwo. W 1946 roku w oparciu o istniejącą księgarnię w Krakowie wznowiono oddział wydawniczy, którego kierownikiem został Zarębski, jednak szybko zrezygnował on ze stanowiska i od 1 stycznia 1947 roku zastąpił go dr Julian Pelc. Zgodnie z uchwałą Zarządu z 22 marca 1947 roku Wydawnictwo przeniesiono do Wrocławia, zatrzymując w Krakowie jednoosobowe przedstawicielstwo w osobie prof. Jana Hulewicza, wybitnego historyka oświaty i wychowania. W dyskusji, w której zabrali głos dyr. J. Grycz, prof. S. Inglot, dyr. R. Lutman i dyr. E. Żychiewicz, ustalono, że utrzymanie polityki wydawniczej w dawnym programie: dzieła naukowe w zakresie humanistyki, pozycje literackie Biblioteki Narodowej, a także podręczniki dla szkół średnich. Zwrócono uwagę na problemy związane z prawami autorskimi do dzieł Henryka Sienkiewicza czy Władysława Reymonta i innych autorów, wydanych w kraju przez różne oficyny, takie jak np. „Czytelnik”⁶². Prezydium Towarzystwa interweniowało także w Ministerstwie Oświaty w sprawie akceptacji do użytku szkolnego podręczników wydawanych przez Zakład, które opracowano jeszcze w okresie przedwojennym.

Prezes „Czytelnika” J. Borejsza wnioskował o uzyskanie dla Ossolineum drukarni zlokalizowanej na Dolnym Śląsku, bowiem początkowo w ramach współpracy z Drukarnią Uniwersytecką korzystano z jej parku

⁵⁹ AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 59: Protokół z v posiedzenia Zarządu TPO, które odbyło się dnia 22.02.1948.

⁶⁰ AZN:O, sygn. LVIII 4, k. 21: Sprawozdanie z działalności Zarządu TPO za czas od 10.11.1946–5.04.1949. ⁶¹ *Ibidem*.

⁶² AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 42–43: Protokół z III posiedzenia Zarządu TPO, które odbyło się we Wrocławiu dnia 30.08.1947 r.

maszynowego. Niestety, pomimo licznych wysiłków ze strony TPO oraz Dyrekcji Zakładu nie udało się pozyskać maszyn drukarskich, jakimi Ossolineum dysponowało przed wojną.

Kolejny obszar aktywności TPO obejmował prace związane z utrzymaniem Księgarni i Wydawnictwa koncentrujące się wokół pozyskania środków finansowych na ich działalność. TPO zwracało się w tej sprawie – za pośrednictwem J. Borejszy – do najwyższych władz w państwie, m.in. wicepremiera Władysława Gomułki czy przedstawiciela Ministerstwa Kultury i Sztuki Stanisława Lorentza⁶³. Ossolineum korzystało wprawdzie z dotacji przyznanej przez Prezydium Rady Ministrów w wysokości 2 mln zł miesięcznie, jednak były to środki niewystarczające na pokrycie nawet bieżących wydatków Zakładu. Wysokość dotacji – zdaniem Komisji Rewizyjnej TPO –

[...] stanowi dowód, że Naczelna Dyrekcja Bibliotek nie docenia znaczenia Wrocławia i nie uwzględniła hierarchii potrzeb, bo w przeciwnym razie nie proponowałyby dla Ossolineum 2 mln złotych, która to suma nie odpowiada nawet części potrzeb Zakładu⁶⁴.

Delegacja w osobach prezesa TPO S. Kulczyńskiego, dyr. A. Knota i inż. J. Rybickiego udała się do Warszawy, aby zarówno przedstawić tragiczną sytuację remontową, jak i wyegzekwować obiecaną subwencję na Wydawnictwo. W sprawach finansowych powołano Nadzwyczajne Zgromadzenie na podstawie paragrafu 17 Statutu, który brzmiał: „do kompetencji Walnego Zgromadzenia należą [...] upoważnienie Zarządu do zaciągania zobowiązań nie objętych budżetem”. Skarbnik TPO przedstawił stan majątkowy Zakładu – wykazał, że Wydawnictwo pozbawione zostało mienia, a zakłady drukarskie wraz z urządzeniami pozostały we Lwowie. Dyrektor Zakładu dążył do reaktywacji Wydawnictwa we Wrocławiu. Wnioskował o powierzenie prezesowi J. Borejszy ze strony Zarządu TPO funkcji kierownika do spraw wydawniczych, a ten ją przyjął. J. Borejsza zaproponował jako doradców do spraw wydawniczych członków Zarządu TPO dyr. Stanisława Pazyrę i dyr. R. Lutmana.

TPO, mając tak rozległe plany wobec Wydawnictwa, musiało szukać środków na ich realizację i w tym celu zaciągnęło kredyt, co odnotowano m.in. w sprawozdaniu za 1947 rok:

⁶³ AZNiO, sygn. LVIII 2, k. 62: Protokół z v posiedzenia Zarządu TPO, które odbyło się we Wrocławiu dnia 22.02.1948 r.

⁶⁴ AZNiO, sygn. LVIII 2, k. 55–56: Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej TPO we Wrocławiu za rok 1947.

Nadzwyczajne Walne Zgromadzenie upoważnia Zarząd TPO do zaciągnięcia pożyczki bankowej w wysokości 20 mln złotych na uruchomienie Wydawnictwa i wyremontowanie domów mieszkalnych. [...] Dyr. Żychiewicz na zebraniu wyjaśniał członkom TPO, że jest to kredyt towarowy, zobowiązania zostały zabezpieczone w zapasach papieru i obrocie handlowym, a osobą odpowiedzialną jest Dyr. Wydawnictwa. Kredyt zaciągnięty na remont budynków był kredytem budowlanym posiadającym zabezpieczenie w wartości budynku. Planowano, że spłacać kredyty będzie Zarząd TPO z miesięcznych opłat pobieranych za mieszkania od pracowników. W razie niewywiązania z zobowiązań bank miał zająć budynek. Ponieważ TPO nie było spółdzielnią ani spółką handlową, członkowie Towarzystwa nie odpowiadali za finansowe zobowiązania Zarządu. Delegacja uzyskała 4 mln złotych z Prezydium Rady Ministrów, 5 mln złotych z Centralnego Urzędu Planowania, 8 mln z Ministerstwa Odbudowy oraz 1 mln Ossolineum otrzymało z Ministerstwa Oświaty na powiększenie zbiorów Biblioteki. Wszystkie te działania sprawiły, że organizujący się w Warszawie Komitet Upowszechnienia Książki obiecał uwzględnić plan wydawniczy Ossolineum⁶⁵.

Pomimo trudności finansowych dyr. A. Knot czynił dalsze starania mające na celu zakupienie dla ZN^{IO} pracowni mikrofilmowej, zorganizowanie pracowni konserwatorskiej, odbudowę działu grafiki i rękopisów. Planował ponadto zakupić wszystkie polskie wydawnictwa, które ukazały się w okresie wojennym i powojennym za granicą. Nie były to jednak do końca realne założenia polityki wydawniczej i bibliotecznej Zakładu. A. Knot wyszedł także z inicjatywą wskrzeszenia „Rocznika Zakładu Narodowego im. Ossolińskich”, którego tom 1/2 pod redakcją Ludwika Bernackiego ukazał się jeszcze we Lwowie na przełomie 1927 i 1928 roku. Na stanowisko redaktora wskazał prof. Mariana Jakóbca. Wniosek został przyjęty przez Zarząd jednogłośnie. Ta inicjatywa doszła do skutku i tom 3 „Rocznika ZN^{IO}” ukazał się w 1948 roku⁶⁶. Podjęto też prace nad opracowaniem i przygotowaniem do druku inwentarza rękopisów, który miał objąć całość zasobów rękopiśmiennych Biblioteki⁶⁷. Ten plan z kolei udało się częściowo

⁶⁵ AZN^{IO}, sygn. LVIII, k. 45–46: Protokół z Nadzwyczajnego Walnego Zgromadzenia TPO, które odbyło się we Wrocławiu 16.09.1947 r. w godz. 16.00–16.45 w Bibliotece Uniwersyteckiej (w Czytelnii) przy ul. K. Szajnochy 7/9.

⁶⁶ W kolejnych latach „Rocznik ZN^{IO}” ukazywał się nieregularnie: t. 4 – 1953; 5 – 1957; 6 – 1970; 7 – 1972; 8 – 1973; 9 – 1974; 10 – 1975; 11 – 1976.

⁶⁷ AZN^{IO}, sygn. LVIII, k. 58–65: Protokół z V posiedzenia Zarządu TPO, które odbyło się dnia 22.02.1948 r. w biurach Wydawnictwa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w godz. 11.00–15.30.

zrealizować i w latach 1948–1949 wydano dwa pierwsze tomy *Inwentarza rękopisów Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu*.

Zarząd TPO podejmował szereg innych decyzji finansowych, m. in. przyznał Bibliotece 100 tys. zł na zakup bieżących wydawnictw polskich. Zdecydował również o zakupie maszyny do pisania⁶⁸. Zapadła także decyzja o ogłoszeniu drukiem statutu TPO w nakładzie 2 tys. egzemplarzy, który opublikowano w roku 1947⁶⁹.

W Sprawozdaniu Komisji Rewizyjnej z 1948 roku, która obradowała w składzie: mjr Michał Lewicki, dyrektor Banku Gospodarstwa Krajowego Oddz. Wrocław, Jan Tretter, dyrektor handlowy Książnicy „Atlas” we Wrocławiu, oraz Bronisław Winnicki, wrocławski redaktor, stwierdzono, że „poniesione wydatki były konieczne i celowe zarówno dla umożliwienia zbierania się zarządu jak i dla reprezentacji na zewnątrz”. W 1948 roku Ossolineum otrzymało rządową subwencję wysokości 27 768 671 zł. Uzyskano również deklarację, że:

Rząd Państwa Polskiego doceniając ważność zadań tej naukowej placówki również i w roku 1948, jak i w poprzednich, łożył na utrzymanie Biblioteki, na powiększenie jej księgozbiorów i na dalsze odnowienie gmachu⁷⁰.

Polityka finansowa Zakładu przedstawiona została we wspomnianym sprawozdaniu za rok 1948 następująco:

Obciążenie udziałem w kosztach Naczelnej Dyrekcji przeprowadzono na podstawie Uchwały Prezydium Zarządu, które postanowiło, że koszty wspólne mają być rozłożone 66% na Wydawnictwo, 22% na Bibliotekę, 12% na Księgarnię w Krakowie.

W podsumowaniu znalazły się również uwagi:

Łącznie za czas opieki TPO nad mieniem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich kapitał Biblioteki wzrósł na kwotę 41 046 621,30 złotych, wraz z zobowiązaniami znajduje się w stanie czynnym równoważnik w wartości: odbudowy nieruchomości 30 629 723 złote, urządzeń wewnętrznych

⁶⁸ AZNiO, sygn. LVIII 2, k. 21–22: Protokół z I posiedzenia Prezydium TPO odbytego dnia 15.12.1946.

⁶⁹ *Statut Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum*, Wrocław 1947.

⁷⁰ AZNiO, sygn. LVIII 2, k. 79: Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej TPO we Wrocławiu za rok 1948.

6 216 358 złotych, dokupionych zbiorów 2 805 033 złote. [...] Z pozostałych pozycji preliminarza podkreślić należy niską stosunkową sumę wydatkowaną na zakup książek, na inwestycję związaną z urządzeniem biblioteki (magazyny!), na urządzenie komnaty gazowej dla konserwacji rękopisów oraz na zakup maszyn introligatorskich⁷¹.

Po analizie dokumentów finansowych na wniosek Komisji Rewizyjnej TPO udzielono absolutorium Naczelnemu Dyrektorowi A. Knotowi oraz Kierownikowi Biblioteki dr. F. Pajączkowskiemu.

Komisja Rewizyjna TPO kontrolowała również Wydawnictwo i stwierdziła, iż:

dzieła są wydane z przyznanej subwencji, która w 1948 r. wynosiła 24 mln złotych. Zużyta na dzieła już wydane, dzieła w przygotowaniu, zakup papieru, zaliczki autorom itd. Samo wydanie „Dzieł wszystkich J. Słowackiego” wymagało zapłacenia za 70 ton papieru na ten cel przeznaczonego⁷².

Również w tym wypadku udzielono absolutorium Naczelnemu Dyrektorowi dr. A. Knotowi oraz Kierownikowi Wydawnictwa dr. J. Pelcowi. Ostatnią ocenianą agendą była Księgarnia Ossolineum w Krakowie, która w 1948 roku wykazała zysk wynoszący, w porównaniu z sumą osiągniętych obrotów, 9% dochodów. W sprawozdaniu za rok 1948 odnotowano:

Z ogólnej struktury bilansu wynika, że stan finansowy Księgarni jest oparty na zdrowych podstawach wobec czego Komisja Rewizyjna stawia wniosek na przyjęcie zamknięć rachunkowych za 1948 r. i udzielenie absolutorium Kierownikowi Księgarni Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w osobie ob. Tadeusza Przygórskiego⁷³.

Kontynuację wyżej wymienionych prac utrudniała nadal niejasna sytuacja prawna Zakładu Narodowego, trwająca w zasadzie aż do 1949 roku. Długo toczyła się ożywiona dyskusja na temat statusu Ossolineum, a także podstaw materialnych jego funkcjonowania i utrzymania.

Zaproponowano trzy rozwiązania kwestii formy ustrojowej Zakładu: kontynuację starej fundacji, utworzenie nowej fundacji lub przekształcenie w zakład państwowy. Zarząd TPO w osobie T. Bigo, profesora prawa, przedstawił, co następuje:

⁷¹ AZN:O, sygn. LVIII 2, k. 78–84: Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej TPO we Wrocławiu za rok 1948. ⁷² *Ibidem*. ⁷³ *Ibidem*.

referent reprezentował dotychczas koncepcję drugą, ideę nowej fundacji. [...] Nowy statut – nadany w trybie aktu ustawodawczego – przeciąłby większość trudności, subtelnych i skomplikowanych kwestii prawnych. Ale ma jeszcze i tę zaletę, że odrywa Zakład od ogólnego ustawodawstwa fundacyjnego i losy jego uniezależnia od losów tegoż ustawodawstwa. Realizacja tej koncepcji to wysłanie osobnej ustawy albo dekretu z mocą ustawy (precedens: ustawa z 1925 r. o Zakładach Kórnickich), nadającego Zakładowi nowy Statut w oderwaniu od dotychczasowego Statutu. [...] Obowiązujące ustawodawstwo fundacyjne (na terenie Ziemi Odzyskanych, tj. popruskie) nie przyznawało władzy nadzorczej dość skutecznych środków umożliwiających radykalną przemianę fundacji. Dopiero rozszerzenie mocy obowiązującego dekretu Naczelnika Państwa z 7.02.1919 r. na cały obszar Państwa, a więc i na Ziemię Odzyskaną, stwarza te możliwości. W szczególności art. 19 postanawia, że w razie niemożności osiągnięcia cech fundacji może nastąpić zmiana przeznaczenia lub jej statutu w drodze dekretu władzy najwyższej tj. Prezydenta Rzeczypospolitej. Zakład znalazł się w tej sytuacji, bo na skutek wydarzeń wojennych i przemian ustrojowych stracił majątek oraz dotychczasową statutową organizację. Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej może zatem dokonać permutacji fundacji nadając jej nową organizację i określając nową podstawę majątkową nie zmieniając przeznaczenia i innych postanowień aktu fundacyjnego⁷⁴.

26 lipca 1948 roku zebrała się Komisja Statutowa w następującym składzie: dziekan T. Bigo, dr M. Jakóbiec, dyr. A. Knot, W. Łoziński i dr F. Pajęczkowski. Na spotkaniu rejent W. Łoziński dowodził, że najlepszą koncepcją będzie oparcie się na poprzedniej fundacji. Na drugim posiedzeniu Komisji, które odbyło się 29 lipca 1948 roku, przedstawiono już projekt Statutu ZN_{IO}, uzgodniony przez biuro prawne Prezydium Rady Ministrów oraz Komisję Statutową.

Ostatecznie dyskusje te okazały się bezprzedmiotowe, bowiem w 1949 roku stało się jasne, że restytucja fundacji nie jest możliwa ze względów politycznych – była niezgodna z założeniami państwa socjalistycznego. Mimo tego Towarzystwo u progu lat pięćdziesiątych XX wieku nadal starało się robić wszystko na rzecz utrzymania jedności ZN_{IO}, czyli Biblioteki i Wydawnictwa, niestety te dążenia ostatecznie się nie powiodły.

⁷⁴ AZN_{IO}, sygn. LVIII 2, k. 55–56: Sprawozdanie Komisji Rewizyjnej TPO we Wrocławiu za rok 1947.

Okres II – 7 kwietnia 1949 – 1 czerwca 1953 roku

W latach 1949–1953 sytuacja towarzystw naukowych, zarówno ogólnych, jak i specjalnych, uległa znacznemu pogorszeniu ze względów politycznych i ideologicznych. O ile lata 1945–1949 były dla Ziemi Odzyskanych i instytucji, które tu przeniesiono, okresem trudnych początków, ale zarazem intensywnego rozwoju, o tyle lata 1950–1953 przyniosły czas stagnacji i politycznej indoktrynacji związanej z likwidacją i nacjonalizacją własności prywatnej – co wiązało się z licznymi restrykcjami. Nastąpił okres centralizacji i uniformizacji struktur organizacyjnych nauki i kultury oraz nasilenia się tendencji do ograniczania działalności różnych ciał kolegialnych i społecznych, a takim było TPO⁷⁵.

30 czerwca 1949 roku A. Knot przestał pełnić funkcję dyrektora naczelnego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich. I choć nadal związany był z Ossolineum, zrezygnował z zajmowania stanowisk, nie objął też żadnej funkcji w TPO. W dniu 6 kwietnia 1949 roku zwołano Walne Zgromadzenie TPO, podczas którego ustąpił dotychczasowy Zarząd. Z dokumentów nie wynika jasno, co było tego przyczyną. W protokole odnotowano jedynie lakonicznie, iż:

przewodniczący Zebrania, Rektor Kulczyński wyjaśnia stanowisko ustępującego Zarządu i podaje w jego imieniu sugestie personalne dyktowane troską o byt i dalszy rozwój Zakładu⁷⁶.

Na posiedzeniu w dniu 13 maja 1949 roku ukonstytuował się nowy Zarząd TPO w składzie: przewodniczący – S. Kulczyński, rektor UWr i PWr; I wiceprzewodniczący – J. Borejsza, redaktor „Odrodzenia”; II wiceprzewodniczący – dr T. Bigo, profesor UWr; sekretarz generalny – dr M. Jakóbiec z UWr; skarbnik – W. Łoziński, sędzia Sądu Okręgowego we Wrocławiu; zastępca sekretarza generalnego – dr R. Lutman, dyrektor Instytutu Śląskiego we Wrocławiu; zastępca skarbnika – inż. J. Rybicki, dyrektor Wrocławskiej Dyrekcji Odbudowy. Pozostałymi członkami Zarządu zostali: Waclaw Barcikowski, wicemarszałek Sejmu Ustawodawczego RP; dr A. Knot, występujący jeszcze w sprawozdaniu jako dyrektor naczelny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich; dr Eugenia Krassowska, wiceminister oświaty;

⁷⁵ Zob. m.in. P. Hübner, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.

⁷⁶ AZN:O, sygn. LVIII 4, k. 28–30: Sprawozdanie z Walnego Zgromadzenia TPO, które odbyło się 6.04.1949 r.

prof. dr Stanisław Lorentz, Naczelny Dyrektor Muzeów; minister Kazimierz Mijal, szef Kancelarii Cywilnej Prezydenta RP; prof. dr Jan Parandowski; Władysław Wolski, minister administracji publicznej⁷⁷. Uwidoczniły się więc tendencje do powoływania w skład Zarządu ludzi spoza Wrocławia (aż siedmioro z nowo powołanych członków było związanych ze stolicą), co znacznie utrudniało jego działania.

W 1949 roku Zakład Narodowy im. Ossolińskich składał się jeszcze – jak wynika ze sprawozdania – z trzech członów: Biblioteki, Wydawnictwa i Księgarni w Krakowie. Z zarządu TPO powołano osoby odpowiedzialne za poszczególne agendy ZN_{IO}. Za sprawy finansowe i administracyjne oraz socjalne odpowiedzialny był nadal sędzia W. Łoziński, za Bibliotekę dr R. Lutman, za działania wydawnicze dr A. Knot, a Księgarnia w Krakowie pozostawała w gestii T. Przygórskiego (do 1950 roku, kiedy została ostatecznie zlikwidowana). W tym okresie Zakład utrzymywał się ze stałych dotacji ministerialnych w kwocie 4 mln zł miesięcznie oraz z dochodów Wydawnictwa i krakowskiej Księgarni. W Zakładzie zatrudnionych było wówczas 104 pracowników (57 mężczyzn, 47 kobiet), z tego w Bibliotece 61 osób, w Wydawnictwie 24 osoby, w Księgarni w Krakowie 19 osób⁷⁸. Z powyższych ustaleń wynika, iż ZN_{IO} był instytucją dwuczłonową, składającą się z Biblioteki i Wydawnictwa, w zasadzie dopiero od 1950 roku, a nie od 1947 roku⁷⁹.

Na początku lat pięćdziesiątych z polecenia Prezydium Rady Ministrów opiekę nad Zakładem nadal sprawowało TPO. Najważniejszą kwestią, szeroko dyskutowaną zarówno w sferach rządowych, jak i w środowisku osób odpowiedzialnych za Ossolineum, było wypracowanie podstaw prawnych jego działalności, chodziło przede wszystkim o utrzymanie fundacji. Nadal ścierały się różne wizje i koncepcje organizacji Zakładu. Warto przytoczyć w tym miejscu kilka propozycji, jakie sformułowano podczas licznych dyskusji i narad, które odnotowano w zachowanych sprawozdaniach i protokołach. Pracownicy ZN_{IO}:

opowiadali się za utworzeniem instytutu naukowo-badawczego i naukowo-wydawniczego Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, który koncentrowałby

⁷⁷ AZN_{IO}, sygn. LVIII 4, k. 33–34: Sprawozdanie z posiedzenia Zarządu TPO z dnia 13 maja 1949 r.

⁷⁸ AZN_{IO}, sygn. LVIII 4, k. 116–123: Sprawozdanie Naczelnej Dyrekcji ZN_{IO} we Wrocławiu za czas od 1 kwietnia 1949 do 30 września 1949 złożone na posiedzeniu Zarządu TPO dnia 15.10.1949 r.

⁷⁹ Zob. np. *Kalendarium Ossolińskie*, [online] <https://ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/historia-znio/kalendarium-ossolinskie-okres-1951-1995-r/lata-1817-1953/> [dostęp: 22.02.2021].

się m. in. na pracach edytorskich źródeł historycznych, a także sprawował funkcję szkoły przygotowującej do prac tego rodzaju. Zdaniem środowiska taki zakres prac stanowiłby wkład Zakładu do nauki i kultury polskiej⁸⁰.

Ze strony rządowej przedstawiano odmienne wizje i koncepcje Ossolineum. Minister Władysław Wolski oraz prezes J. Borejsza podkreślali znaczenie Zakładu dla Wrocławia i Ziem Zachodnich. Obaj opowiadali się za Ossolineum jako instytucją o charakterze społecznym. Podobnego zdania był prof. J. Parandowski, który uważał za zasadne utworzenie przy Ossolineum Rady Naukowej, do której mieliby wejść przedstawiciele Instytutu Badań Literackich i innych instytutów naukowych oraz reprezentanci świata nauki. Wiceminister E. Krassowska z kolei wniosowała o opracowanie koncepcji Zakładu jako placówki naukowej lub naukowo-badawczej pełniącej funkcje społeczne⁸¹.

Do dyskusji na temat ram organizacyjnych ZN*IO* starano się włączyć inne środowiska, szczególnie uczonych, pisarzy i artystów:

planowano zorganizować konferencję w terminach 27.11.1949 r. lub alternatywnie 4.12.1949 r., która miała być poświęcona tej sprawie. Konferencję miały poprzedzić dwa zebrania: zebranie przedstawicieli świata humanistycznego, którzy mieliby omówić zagadnienie organizacji Ossolineum, ustalić tezy, wybrać referenta oraz czterech swoich przedstawicieli reprezentujących środowisko na konferencji. Jako kandydaci zaproponowani zostali: Rektor S. Kulczyński, prof. T. Bigo, prof. M. Jakóbiec, czwarty kandydat miał zostać wytypowany z wrocławskiego środowiska naukowego. Na zebraniu przedstawicieli świata humanistycznego w wyniku dyskusji wyłoniono na reprezentantów Zakładu oprócz wspomnianych osób prof. T. Mikulskiego i prof. J. Kotta. W dalszej dyskusji z udziałem dyr. K. Badeckiego, prof. M. Jakóbca, dyr. A. Knota i Rektora S. Kulczyńskiego wysunięto postulat, że Zakład Narodowy im. Ossolińskich winien sobie zastrzec osobny statut jako instytucja trójjedyna, obejmująca instytut naukowo-badawczy, bibliotekę i wydawnictwo⁸².

⁸⁰ AZN*IO*, sygn. LVIII 4, k. 179–173: Protokół z posiedzenia pracowników Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, zorganizowanego przez Naczelną Dyрекcję Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w sprawie zamierzonej reorganizacji Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w dniu 25.11.1949 r.

⁸¹ AZN*IO*, sygn. LVIII 4, k. 154–155: Protokół z posiedzenia Zarządu TPO odbytego w dniu 15.10.1949 r. w Warszawie w gabinecie prezesa Borejszy przy ul. Daszyńskiego 16.

⁸² AZN*IO*, sygn. LVIII 4, k. 167–168: Protokół z zebrania przedstawicieli świata humanistycznego miasta Wrocławia, odbytego 20.11.1949 r. w sprawie ustalenia ram organizacyjnych Zakładu Narodowego im. Ossolińskich.

Podczas Nadzwyczajnego Zebrania członków TPO upoważniono Zarząd w myśl paragrafu 18 Statutu do zaciągnięcia na rzecz Zakładu kolejnej pożyczki w NBP, przyznanej przez Prezydium Rady Ministrów (Komitet Ministerstwa do Spraw Kultury) uchwałą z dnia 29 lipca 1949 roku w wysokości 40 mln zł dla celów obrotowych Wydawnictwa Zakładu⁸³.

Zarząd TPO w nowym składzie starał się kontynuować już podjęte działania, głównie w sferze bibliotecznej i wydawniczej. Wystosował m.in. na ręce wiceministra prof. dr. Henryka Jabłońskiego do Ministerstwa Oświaty list z prośbą o zwrot Ossolineum książek, rękopisów i grafik dotyczących Śląska (silesiaców), które zostały przekazane Bibliotece Narodowej wraz ze zbiorami Biblioteki im. J.S. Bandtkiego w Cieplicach (zbiory Schaffgotschów) opatrzone uwagą, iż w chwili przejmowania zbiorów Schaffgotschów przez Bibliotekę Narodową znajdowały się one w administrowaniu Zakładu Narodowego im. Ossolińskich⁸⁴. Jednak sprawa ta nie została pomyślnie zakończona dla ZNiO.

Z kolei A. Knot wnioskował do władz TPO o wydanie do 11 grudnia 1949 roku dzieł Juliusza Słowackiego i facsimile *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza, zobowiązując do tego osobiście Dyrektora Wydawnictwa dr. J. Pelca. Prezydium zobowiązało Wydawnictwo do zakupu dawnych edycji Ossolineum dla celów archiwalnych. NBP zwrócił się z wnioskiem o wykonanie uchwały Komitetu Ministrów dotyczącego otwarcia kredytów w wysokości 60 mln zł na rzecz Wydawnictwa Ossolineum⁸⁵. W tym czasie Wydawnictwo przejęło publikację kwartalnika „Zeszyty Wrocławskie”. W roku 1950 na wniosek A. Knota TPO zleciło włączenie do planu wydawniczego kwartalnika „Książka” poświęconego sprawom „miłośnictwa i upowszechniania książki”⁸⁶. Czasopismo to w założeniu miało nie mieć charakteru bibliofilskiego, ale miało wypełnić istniejącą lukę w zakresie nauki o książce (bibliologii). Niestety, ta ostatnia inicjatywa nie doszła do skutku⁸⁷.

⁸³ AZNiO, sygn. LVIII 4, k. 158–159: Protokół Walnego Zebrania Członków TPO w dniu 16.10.1949 r.

⁸⁴ AZNiO, sygn. LVIII 4, k. 156: Protokół z posiedzenia Zarządu TPO w dniu 15 października 1949 r.

⁸⁵ AZNiO, sygn. LVIII 4, k. 103–105: Sprawozdanie z posiedzenia Prezydium TPO, które odbyło się w dniu 22.09.1949 r.

⁸⁶ AZNiO, sygn. LVIII 4, k. 121–122: Sprawozdanie Naczelnego Dyrektora Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu za czas od 1.04.1949 r. do 30.09.1949 r. złożone na posiedzeniu Zarządu TPO dnia 15.10.1949 r.

⁸⁷ Dopiero w 1956 roku A. Knot powołał do życia „Roczniki Biblioteczne”, ale już jako czasopismo będące organem naukowym bibliotek szkół wyższych, którego był pierwszym

W cieniu dyskusji na temat funkcjonowania Zakładu i jego nadal niepewnej sytuacji prawnej starano się podejmować szereg innych ważnych decyzji zarządczych i administracyjnych związanych z bieżącym funkcjonowaniem ZN_iO, co odnotowano m.in. w protokole z lutego 1950 roku:

Sekretarz Generalny TPO M. Jakóbiec referuje list dr. K. Badeckiego z dnia 4.02.1950 r. z prośbą o zwolnienie go ze stanowiska dyrektora Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. [...] Dyr. Badeccki ustępuje ze swego stanowiska z dniem 15.03.1950 r. W związku z tym uchwalono jednogłośnie powierzyć tymczasowo kierownictwo Biblioteki Ossolińskiej dotychczasowemu Wicedyrektorowi dr F. Pajączkowskiemu i odłożyć sprawę obsady stanowiska dyrektora Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich do najbliższego plenarnego posiedzenia Zarządu TPO. Po dyskusji z udziałem wszystkich członków Prezydium uchwalono jednogłośnie, że Prezydium TPO przedłoży Zarządowi TPO wniosek o powołanie na to stanowisko dr F. Pajączkowskiego. [...] Na posiedzeniu Prezydium TPO dyr. E. Szlapak referował m.in. plan finansowy związany z likwidacją Księgarni w Krakowie. Dyr. A. Knot omawiał na tym samym spotkaniu sprawę organizacji wystawy dotyczącej „Dziejów Chłopa Polskiego” na podstawie zbiorów Biblioteki Ossolineum⁸⁸.

W tym drugim okresie widoczny jest, w porównaniu z latami 1946–1949, znaczący spadek aktywności TPO na rzecz Ossolineum, na co wpływ miała ciągle niejasna sytuacja prawna i materialna Zakładu, która nie służyła podejmowaniu szerszych inicjatyw, a także ogólnie niekorzystne warunki w kraju związane z okresem stalinizmu i przeprowadzanymi wówczas reformami. W 1951 roku powołano do życia Polską Akademię Nauk, jednocześnie likwidując tak zasłużone dla nauki i kultury polskiej instytucje, jak Towarzystwo Naukowe Warszawskie i Polską Akademię Umiejętności. W 1952 roku towarzystwa naukowe ogólne przeszły pod opiekę PAN, podobnie stało się z dużymi bibliotekami fundacyjnymi. Sytuacja Zakładu Narodowego im. Ossolińskich oraz TPO zmieniła się radykalnie wraz z decyzją o przejęciu Ossolineum przez Polską Akademię Nauk. W dniu 30 maja 1953 roku zwołano posiedzenie Zarządu TPO w Warszawie:

redaktorem, aż do 1980 roku, a siedziba redakcji mieściła się w Katedrze Bibliotekoznawstwa UW.

⁸⁸ AZN_iO, sygn. LVIII 4, k. 186–190: Protokół z posiedzenia Prezydium TPO z dnia 24.02.1950 r.

Posiedzenie zagają Prezes TPO Wicemarszałek Sejmu PRL prof. S. Kulczyński. Wobec przejścia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich przez PAN i ostatecznego uregulowania jego stanu prawnego stwierdza, że TPO spełniło swoje zadania i winno ulec rozwiązaniu. Rozpatruje następujące formy Likwidacji Towarzystwa: rozwiązanie przez Władze, zlikwidowanie decyzją Walnego Zebrania, zlikwidowanie decyzją Władz na wniosek Zarządu. Po dyskusji z udziałem Prof. Dra T. Bigi, Mec. Wł. Łozińskiego, Prof. Dra St. Lorentza, którzy całkowicie poparli stanowisko Prezesa Prof. Dra St. Kulczyńskiego – Zarząd postanowił jednomyślnie zwrócić się do Władz z wnioskiem o zlikwidowanie TPO⁸⁹.

Podczas tego zebrania prezes S. Kulczyński przedstawił Zarządowi do uchwalenia wniosek opracowany na podstawie „Prawa o stowarzyszeniach” z 1932 roku (Dz.U. RP nr 94, poz. 808) o likwidacji Towarzystwa z dniem 1 czerwca 1953 roku. Wystąpiono do Rady Ministrów z wnioskiem o zatwierdzenie uchwały o likwidacji (art. 26 ust. 4). oraz zawnioskowano do Rady Ministrów o powołanie i zatwierdzenie likwidatora w osobie Władysława Łozińskiego. W uzasadnieniu dowodzono, iż:

celem Towarzystwa było zabezpieczenie i tymczasowe zarządzanie mieniem Zakładu Narodowego im. Ossolińskich do czasu uregulowania stanu prawnego. Skoro Zakład Narodowy im. Ossolińskich przechodzi w skład PAN – a zatem na wyższy stopień organizacji, a nadto, gdy w ten sposób zostaje uregulowany stan prawny – istnienie Towarzystwa stało się bezprzedmiotowe. Towarzystwo pełniło swe funkcje z mocy upoważnienia ob. Prezesa Rady Ministrów z dnia 20.03.1947 r. i obwieszczenia Prezesa Rady Ministrów z dnia 12.05.1948 r. (Monitor Polski poz. 234) i miało zlecony ściśle oznaczony zakres obowiązków – zatem uchwały i wnioski ulegają zatwierdzeniu przez Radę Ministrów jako władzę, która zleciła Towarzystwu pełnienie określonych funkcji⁹⁰.

Z protokołu wynika, że sekretarz generalny Towarzystwa prof. dr M. Jakóbiec na posiedzeniu tym zreferował budżet TPO. Stan kasy w dniu 30 maja 1953 roku wynosił 2 611,85 zł, zaś niedobór budżetowy wynosił 4 048,15 zł

⁸⁹ AZN₁₀, sygn. LVIII 4, k. 192–193: Protokół z posiedzenia Zarządu TPO odbytego w dniu 30.05.1949 r. w godz. 10.15–10.45 w Warszawie w Hotelu Sejmowym w Sali Malinowej.

⁹⁰ AZN₁₀, sygn. LVIII 4, k. 192–193: Protokół z posiedzenia Zarządu TPO odbytego w dniu 30.05.1949 r. w godz. 10.15–10.45 w Warszawie w Hotelu Sejmowym w Sali Malinowej.

i w dużej mierze spowodowany był brakiem terminowych wpłat członkowskich. Sekretarz generalny złożył wnioszek, aby Zarząd zwrócił się do Rządu z prośbą o wyasygnowanie sumy na pokrycie tego niedoboru, co zostało jednomyślnie poparte. Dodatkowo dyrektor naczelny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich prof. E. Szlapak postulował, by Zarząd po zakończeniu likwidacji TPO przekazał jego akta do Biblioteki Ossolineum, gdyż jak słusznie sądził, będą stanowić cenny materiał do historii Zakładu. Wniosek ten jednomyślnie poparli prof. M. Jakóbiec, mec. W. Łoziński i prof. S. Kulczyński⁹¹. Dzięki tej decyzji akta TPO zachowały się do dziś i są przechowywane w Archiwum Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu.

Rada Ministrów podjęła w 1953 roku uchwałę numer 36/53 w sprawie wcielenia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w strukturę Polskiej Akademii Nauk. Punkt czwarty tej uchwały stanowił, że „Zakład wraz ze wszystkimi jego działami stanowić będzie w ramach PAN całość organizacyjną”, z wyjątkiem działu wydawniczego, który miał być przekształcony w państwowe przedsiębiorstwo wydawnicze. W ten sposób po przeszło 135 latach od powstania Ossolineum nastąpiło odgórne rozdzielenie struktury Zakładu Narodowego i wydzielono z niego wówczas Wydawnictwo jako osobną jednostkę administracyjną i gospodarczą, a TPO, w zasadzie niezgodnie z obowiązującym prawem, zostało zlikwidowane 1 czerwca 1953 roku.

Zakończenie

Przegląd prac podjętych w latach 1946–1953 przez reaktywowane we Wrocławiu TPO w świetle wybranych dokumentów archiwalnych wykazał, że nieuregulowanie sytuacji prawnej i materialnej Zakładu, spowodowane ustaniem po II wojnie światowej podstaw majątkowych i prawnych fundacji, nasiliło potrzebę reaktywacji organu nadzorczego. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum stało się jednostką zarządczą i kontrolną ZN_{IO}, ale w ograniczonym zakresie. Zwrócił na to uwagę F. Pajączkowski, stwierdzając, że była to dość specyficzna sytuacja, bowiem TPO miało osobowość prawną i było stowarzyszeniem wyższej użyteczności, a „Ossolineum będąc pod opieką i na budżecie państwowym nie było jednak instytucją państwową, a jego pracownicy nie mieli uprawnień pracowników państwowych”⁹². I w zasadzie tak funkcjonowało, aż do przejęcia Ossolineum przez PAN. Dlatego w kolej-

⁹¹ *Ibidem*, k. 193.

⁹² F. Pajączkowski, *Sześć lat pracy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 1946–1952*, „Rocznik ZN_{IO}” 1953, t. 4, s. 5.

nych latach władza ludowa zaczęła coraz bardziej ograniczać kompetencje Towarzystwa, aż u schyłku lat czterdziestych XX wieku odgrywało ono rolę czynnika kontrolującego i zalecającego, niejako kuratora Zakładu, podobną do tej, jaką we Lwowie mieli dziedziczni kuratorzy literaccy. Od 1950 roku nastąpiło całkowite zdeprecjonowanie roli TPO i jego znaczenia dla Zakładu. U źródeł likwidacji Towarzystwa stała polityka państwa socjalistycznego, celowo dążącego do likwidacji fundacji oraz zmiany statusu Ossolineum poprzez włączenie go w struktury nowo powstałej PAN. W wyniku tych dążeń w 1953 roku doszło do podziału ZN₁₀ na Bibliotekę i Wydawnictwo jako osobne, niezależne od siebie podmioty.

Potrzeba było kolejnych 35 lat, aby doczekać się reaktywacji Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum, już w nowych, zmieniających się warunkach politycznych. Ten nowy rozdział działalności TPO rozpoczął się w 1988 roku – ale wymaga on dalszych, odrębnych badań.

Bibliografia

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE

Archiwum Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu. Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum. Materiały, sygnatury LVIII 1, LVIII 2, LVIII 3, LVIII 4, LVIII 5, LVIII 6, LVIII 7, LVIII 8.

PUBLIKACJE DRUKOWANE

Albin Janusz, *Działalność Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum w latach 1926–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1974, R. XVIII, z. 1/2, s. 383–406.

Albin Janusz, *W służbie Ossolineum – Franciszek Pajęczkowski*, [w:] *Portrety bibliotekarzy polskich*, red. I. Morsztynkiewiczowa, Wrocław 1980, s. 274–275.

Albin Janusz, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich w latach 1946–1953*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1990.

Boć Jan, *Tadeusz Bigo (1894–1975)*, [w:] *Pamięci zmarłych profesorów i docentów Wydziału Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–2020*, red. L. Lehmann, M. Maciejewski, Wrocław 2020, s. 45–48.

Fischer Adam, *Zakład Narodowy imienia Ossolińskich. Zarys dziejów*, Lwów 1927, [online] <http://www.lwow.com.pl/ossolineum/ossolineum3.html> [dostęp: 12.02.2021].

Gałyga Mieczysław, *Status Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w okresie zaborów i w latach międzywojennych*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1992, z. 1, s. 21–44, [online] https://ossolineum.pl/wp-content/uploads/2019/12/5_Ga%C5%82yga-Mieczys%C5%82aw-Status-Zak%C5%82adu_1_1992.pdf [dostęp: 11.12.2020].

[Grycz Józef] J. G., *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie*, „Silva Rerum” 1925, t. 1, s. 49–50.

- Hoszowska Mariola, „Pamięć” i „historia” instytucji. *Ossolineum w międzypokoleniowej refleksji Polaków (do 1939 r.)*, „Galicja. Studia i Materiały. Czasopismo Instytutu Historii Uniwersytetu Rzeszowskiego” 2017, nr 3, s. 225–249, [online] <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a1ad8d0b-c7e5-4751-8560-33c23dffd788/c/11.HOSZOWSKA.pdf> [dostęp: 12.01.2021].
- Hübner Piotr, *Polityka naukowa w Polsce w latach 1944–1953. Geneza systemu*, t. 1–2, Wrocław–Warszawa–Kraków 1992.
- Ilgiewicz Henryka, *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Stefana Batorego w Wilnie (1924–1939)*, „Folia Bibliologica” 2019, vol. LXI, s. 13–30, [online] http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_17951_fb_2019_61_13-31/c/9728-7645.pdf [dostęp: 11.12.2020].
- Jazdon Artur, *Towarzystwo Przyjaciół Biblioteki Uniwersyteckiej w Poznaniu w latach 1929–1939*, „Biblioteka” 2016, nr 20, s. 97–121, [online] <https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/17491/1/ARTUR%20JAZDON.pdf> [dostęp: 11.12.2020].
- Juzwenko Adolf, *Ossolineum – próby powrotu do korzeni*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1993, z. 2, s. 155–166, [online] https://ossolineum.pl/wp-content/uploads/2019/12/13_Juzwenko-Adolf-Ossolineum-pr%C3%B3by-powrotu-do-korzeni_2_1993.pdf [dostęp: 30.08.2022].
- Klimowicz Mieczysław, *Lwowskie i wrocławskie tradycje Ossolineum*, „Czasopismo Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1993, z. 2, s. 142–147, [online] https://ossolineum.pl/wp-content/uploads/2019/12/11_Klimowicz-Mieczys%C5%82aw-Wroc%C5%82awskie-tradycje-Ossolineum_2_1993.pdf [dostęp: 11.12.2020].
- Kocowski Bronisław, *Kronika kulturalno-naukowa m. Wrocławia*, „Sobótka. Organ Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii” 1946, t. 1, s. 135–143.
- Kocyba-Kamińska Wiesława, *Oficyna Ossolińska w latach 1920–1939*, Wrocław 1973.
- Kosmanowie Bogumiła i Marcel, *Tytus Działyński i jego dzieło. 150 lat dziejów Biblioteki Kórnickiej*, Wrocław 1978.
- Matwijów Maciej, *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945–1948*, Wrocław 1996, [online] <http://history.org.ua/LiberUA/83-7095-019-1/83-7095-019-1.pdf> [dostęp: 15.01.2021].
- Mularczyk Magdalena, Kuźniewski Eugeniusz, *Nauka jest treścią mojego życia... Prof. Stanisław Kulczyński – życie i dzieło*, Wrocław 2018.
- Nowicki Ryszard, *Zabezpieczanie księgozbiorów po II wojnie światowej w Polsce*, „Napis” 2005, seria XI s. 277–287, [online] https://rcin.org.pl/ibl/Content/56550/WA248_68660_P-I-2795_nowicki-zabezpiecz.pdf [dostęp: 20.01.2021].
- Pajączkowski Franciszek, *Kronika. Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich w 1949 r.*, „Sobótka. Organ Wrocławskiego Towarzystwa Miłośników Historii” 1949, t. 4, s. 290–294.
- Pajączkowski Franciszek, *Sześć lat pracy Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu 1946–1952*, „Rocznik ZN_{IO}” 1953, t. 4, s. 335–381.
- Pękalska Marta, *Historia Zakładu Narodowego im. Ossolińskich biografiami jego twórców pisana*, [w:] *Oblicza współczesnej bibliologii. Konteksty i transgresje*, red. G. Czapnik, Z. Gruszka, J. Ladorucki, Łódź 2014, s. 359–380, [online] http://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/30800/359-380_Historia%20Zakladu%20Narodowego.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 5.01.2021].

Platt Dobrosława, *Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum we Wrocławiu*, „Rocznik Lwowski” 1997/1998, t. 5, s. 281–287.

Statut Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum, Wrocław 1947.

Szpalty z Dziejów Uniwersytetu Wrocławskiego 1945–1947, red. T. Suleja, Wrocław 2005.

Trzynadłowski Jan, *Zakład Narodowy im. Ossolińskich 1817–1967. Zarys dziejów*, Wrocław 1967.

PUBLIKACJE ELEKTRONICZNE

Dyrektorzy ZNIO, [online] <https://ossolineum.pl/index.php/aktualnosci/historia-znio/dyrektorzy-znio/> [dostęp: 19.02.2021].

Dz.U. 1932 nr 94, poz. 808, Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 27 października 1932 r. – Prawo o stowarzyszeniach, [online] <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19320940808/O/D19320808.pdf> [dostęp: 14.01.2021].

Dz.U. 1948, nr 23, poz. 158, Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 16 kwietnia 1948 r. o uznaniu stowarzyszenia „Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum” za stowarzyszenie wyższej użyteczności, [online] <https://sip.lex.pl/akty-prawne/dzu-dziennik-ustaw/uznanie-stowarzyszenia-towarzystwo-przyjaciol-ossolineum-za-16779944> [dostęp: 19.02.2021].

M.P. 1948 nr 47, poz. 234, Obwieszczenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 28 kwietnia 1948 r. w sprawie ogłoszenia statutu stowarzyszenia wyższej użyteczności „Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum”, [online] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP19480470234> [dostęp: 12.01.2021].

Towarzystwo Przyjaciół Ossolineum – 71 lat we Wrocławiu, [online] <https://ossolineum.pl/index.php/towarzystwo-przyjaciol-ossolineum-71-lat-we-wroclawiu/> [dostęp: 25.04.2022].

ANEKS

Statut Towarzystwa Przyjaciół Ossolineum z 1948 roku [źródło: M.P. 1948 nr 47, poz. 234, online] <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WMP19480470234/O/M19480234.pdf> [dostęp: 22.02.2022].

Society of the Friends of the Ossolineum in the years 1946–1953 in light of selected archival documents

SUMMARY

This study is devoted to the reactivation of the Society of Friends of the Ossolineum and its activities between 1946 and 1953. The article refers to a study by Janusz Albin on the Lviv period of the society from 1926 to 1939. The research into the post-war history of the Society of the Friends of the Ossolineum was based on the rich archival material stored in the Archives of the Ossoliński National Institute, which consists of files on the activities of the Society of the Friends of the Ossolineum and correspondence from 1946–1954. The Society of the Friends of the Ossolineum was discussed against the background of the historical context – after the restitution in the new political and administrative-legal conditions. The activities of the Society of the Friends of the Ossolineum in Wrocław in the first decade after the war were divided into two periods: the years 1946–1949, when one of the founders and first general secretary of the Society of the Friends of the Ossolineum, Antoni Knot, was active along with a group of eminent scholars from Lviv, and the years 1949–1953, covering the term and work of the second Board and the Chief Director of the Ossoliński National Institute, Eugeniusz Szłapak, which lasted in very difficult Stalinist times. A number of important areas of the Society's activities in the post-war period, often overlooked in other publications devoted to the Ossolineum, are presented. Examples of the works undertaken by the Society of the Friends of the Ossolineum, such as the efforts to acquire book collections dispersed after the Second World War, the renovation and adaptation of buildings for the needs of the Department, the efforts to obtain funding for the Library, the Publishing House and the Kraków Bookshop, including the appointment of national delegates of the Society of the Friends of the Ossolineum, were reconstructed on the basis of available documentation. The first post-war period of the Society of the Friends of the Ossolineum ended in May 1953 with the restructuring of the Ossolineum. At that time, under Resolution 36/53 of the Council of Ministers, the Ossoliński National Institute was incorporated into the structure of the Polish Academy of Sciences and the Publishing House was separated from it as a separate administrative and economic unit. The Society of the Friends of the Ossolineum was liquidated on 1 June 1953. It was reactivated again in 1988, but this phase of the Society's activities requires separate research.

KEYWORDS

Society of the Friends of the Ossolineum, Ossoliński National Institute, Antoni Knot, Stanisław Kulczyński, Eugeniusz Szłapak